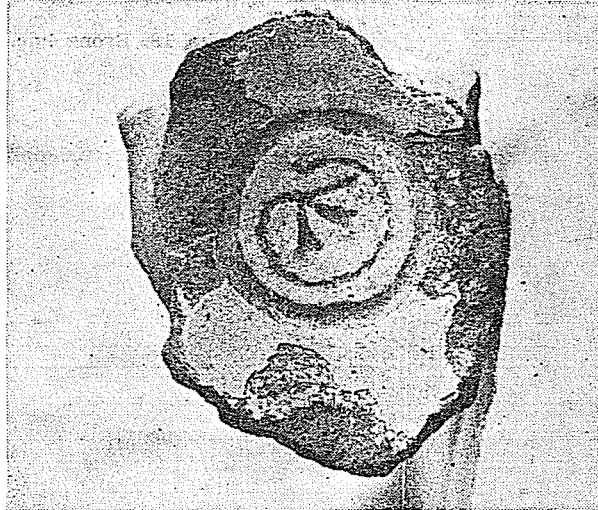

Resim 21. Seramik tabak yanı.

Resim 20. Seramik tabak dilbi.

TOPKAPI SARAYI MÜZESİNDE BULUNAN 16. YÜZYIL BAŞLARINA AİT PROBLEMLİ BİR GRUB YAZMA

Mustafa SÜMER

Topkapı Sarayı Kitaplığı'nda bulunan bir grub yazma 16. yüzyılın başlarına ait kayıt taşımalarına rağmen yapıldıkları yer konusunda bilgi vermezler. Bunlar H. 798 (Dihlevî Hamsesi, t. 1500)¹, H. 863 (Nizamî Hamsesi, t. 1501)², R. 1549 (Tarihsiz Şehname)³, R. 912 (Haft Avreng, 1524)⁴, H. 785 (Nizamî Hamsesi, t. 1527-28)⁵ no.lu yazmalardır.

1. Dihlevî Hamsesi H. 798

Yazma 1500 yılında Mahmud tarafından yazılmıştır. İki üslûbda 26 minyatürü vardır.

Yazmanın A grubu minyatürlerinde dolgun ve yassı yüzlü figür üslûbu görülür. Manzarlarda kayalar ve tepeler mor renkli fırça ile işlenmiş, tepelerin fonu olan zeminler tarama bitkilerle süslenmiştir. Manzarlarda genellikle çiçekli bahar ağaçları, selvi ve çınar ağaçları görülür. Bulut tasvirleri ise genellikle alev ve içi hareli alev şeklindeki bulutlardır. Erkek figürleri Türkmen sarıkları gibi geniş ve beyaz başlıklar, kadınlar ise başlarında band taşırlar.

1 Katalog için bkz: F.E. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961, No. 596, s. 204.

2 *A.e.*, No. 431, s. 156.

3 *A.e.*, No. 365, s. 135.

4 *A.e.*, No. 703, s. 245.

5 *A.e.*, No. 443, s. 159.

Şirin'in Ferhad'ı Bisütun dağında ziyaretini gösteren minyatürde (125b, Res. 1) Ferhad dağı simgeleyen kayalıkların yanında bulunur. Tarama bitkilerle süslenen zeminde bir seyis figürü, Şirin ve diğer iki kadın figürü ile tepe gerisinde dört kadın seyirci gösterilir. Kadın figürleri dolgun ve yassı yüzlüdür. Başlarında uçları aşağı sarkan bandlar taşırlar.

Leyla ve Mecnun'u okulda gösteren minyatürde (173b, Res. 2) figürler bir duvarın önünde iki sıra halinde kümelenmiştir. Yumuşak fırça tekniği taşlık zeminde farkedilir. Figürler Türkmen başlığı giyerler.

Yazmanın B grubu minyatürlerinin manzaralarında tarama bitkilerle süslenmiş tepeler vardır. Tepelerin konturları kalın çizgilerle sınırlanır. Bazen kayalar insan-hayvan başlarını gösteren kitlelerden oluşur. Bu grubu minyatürlere birer ırmak motifi yerleştirilir. Manzarlarda çiçekli bahar ağaçları, selvi, kavak ve kozalak şeklinde ağaçlar vardır. İri kafalı ve küçük boylu insan figürleri kompozisyonlarda enine sıralanır.

Ferhad'ın dağları yarmasını gösteren minyatürde (134a, Res. 3) kayaların yüzeyleri hayvan başları şeklinde gösterilir. Diğer figürün bulunduğu yer taşların serpildiği boş bir zemindir. Kayalar solda marja taşarak insan başları şekillerini alır. Marjda iki selvi ağacı ile bir çiçekli ağaç vardır. Manzaraların marja taşan kısmında ağaçların yükselmesi motifi ile insan-hayvan başlarını gösteren kayalıklar Timurlu devrinden gelen etkilerdir. 1430 Tarihli Baysungur Şehnamesi⁶ ile 1488 tarihli ve Behzad'ın resimlerini içeren Sa'di Bostani'nda⁷ bu motiflerin tipik örnekleri bulunur. Figürler iri kafalı, küçük boylu ve helden kuşaklı uzun giysiler taşırlar.

Yazmanın B grubu minyatürlerinde ufak figür üslubu ile Herat Okulu'nun manzara anlayışının etkisi bulunur. A grubu minyatürlerde ise dolgun yassı yüzlü figür üslubu ile yeni bir manzara tekniği görülür. Paris'te bulunan Buhara'da 1553 yılında yapılan Ali Şir

6 Binyon-Wilkinson-Gray, *Persian Miniature Painting*, New York 1931 ss. 69-71, pl. XLVIII - B. 49.

7 E.J. Grube, *The Classical Style in Islamic Painting*, Germany 1968, pl. 46.1.

Nevai'nin «Kuşların Sohbeti» adlı eserinde aynı üslub görülür⁸. Bu durum üslubun yüzyıl başında da Buhara'da uygulandığını gösterir.

2. Nizami Hamsesi R. 863

Yazma 1501 yılında yazılmıştır. Yazmanın 18 minyatürü H. 798 in A üslubunu izler.

Yazmanın yumuşak fırça tekniğini gösteren minyatürlerinden biri Hüsrev'in Şirin'i suda görmesini işleyen sahnedir (42a, Res. 4). Koyu yeşil yapraklı sarı çiçeklerle çevrilmiş ırmağın içinde yıkanan Şirin'in çıplak vücudu ve saçları yumuşak fırça darbeleri ile işlenmiştir. Irmağın solunda Şirin'in atı ve tepenin gerisinde Hüsrev gösterilmiştir. Tepelerin ufuk çizgisinde boya inceltilerek yumuşatılmıştır.

Şirin'in Ferhad'ı dağda ziyaretini gösteren minyatür (66b, Res. 5) üslub ve ikonografya bakımından H. 798 e (Res. 1) benzer. Kayalıklar, Şirin, Ferhad ve seyirci figürler hatta atların rengi bile aynen tekrarlanır. Kayalar mor fırça darbeleri ile yine dilim dilim işlenmiştir.

Leyla ve Mecnun'u okulda gösteren sahnede (103b, Res. 6) figürler yukarıdan aşağıya iki sıra halinde gösterilir. H. 798 e (Res. 2) göre figürler azalmış, buna karşılık minyatüre bir ibrikli mangal ile küçük bir öğrenci motifi eklenmiştir. Sahnenin önündeki bir rahlenin iki yanına kurulmuş kız ve erkek öğrenci figürleri H. 798 e benzemektedir. Sahne az çok değişikliklerle tekrarlanır.

R. 863 no.lu ve 1501 tarihli Hamse H. 798 no.lu Hamsenin A üslubunu izler.

3. Sehname R. 1549

Yazma kolofonsuzdur ve iki üslubda 43 minyatürü vardır.

Yazmanın A grubu minyatürlerinde (19a, 56a, 107a, 113a, 141a, 144b, 157a, 158b, 166a, 174a, 185a, 391b, 397b, 416b, 433a, 445b, 462b, 481a) genellikle sarı, eflatun, açık mavi gibi tepeler sahnelere fon

8 E. Blochet, *Les Enluminures des manuscrits orientaux-turcs, arabes, persanes de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1926, ss. 105-107, pl. LV-LVII. Ayrıca mor fırça darbeli üslub için bkz: G. İnal, «Topkapı Sarayı Koleksiyonundaki Bir Özbek Şehnamesi ve Özbek Resim Sanatındaki Yeri», *Sanat Tarihi Yıllığı VI* (1976), s. 306, Res. 16.

olur. Tarama bitkiler üzerine serpiştirilmiş taşların arasından çıkan iri yapraklı çiçekler bulunur. Zemin ve kayalar mor fırça darbeleri ile yumuşak bir şekilde işlenmiştir. Sade ve itinalı manzaralarda ağaçlar yoktur. Bulutlar alev şeklinde, kompozisyonlar iki taraflı veya yukarıdan aşağıya sıralama şeklindedir.

Dahhak'ın Demavend dağına mihlanmasını gösteren sahne (19a, Res. 7) Dahhak'ı minyatürün merkezine başaşağı çivilenmiş bir şekilde yerleştirir. Dahhak'ın sağında bir süvari ile bir seyis, solunda bir süvari ile üç figür bulunur. Kompozisyon düzeni, merkezi ve iki taraflıdır. Figürler beyaz sarıkları ve yassı yüzleri ile önceki iki yazmayı izler. Kayalar mor fırça darbeleri ile dilim dilim işlenmiştir.

Akvandev'in Rüstem'i kaya parçasıyla birlikte taşımaması resimleyen sahnede (174a, Res. 8) figürler kompozisyonun merkezindedir. Dev'in sağında Rüstem'i atacağı su, solunda kayalıklar bulunur. Sahnenin zeminine tarama bitkiler üzerine iri yapraklı bitkiler yerleştirilmiştir.

Yazmanın A grubu minyatürleri mor fırça darbeleri yerel manzara üslubunun en kaliteli örnekleridir. B Grubu minyatürleri ise Safevi kıyafetleri taşıyan figürlerin yer aldığı dekoratif manzara özelliklerini gösterir. A Üslüblü minyatürlerin 1510-20 yılları arasında Buhara'da yapıldığı, B grubu minyatürlerin ise yazmaya başka bir merkezde eklendiği sanılır.

4. Haft Avreng R. 912

Yazma Muhammad b. Abd ar-Razzak at-Tabib tarafından 1524 yılında yazılmıştır. 14 Minyatürü bulunur.

Yazma bej, açık mavi, açık yeşil renkli tepeleri içerir. Tepeler tarama bitkilerle süslenip sınır çizgileri bombelendirilmiştir.

Sayfa 83a daki minyatür (Res. 9) bir sultanlık törenini canlandırır. Sahnenin sağında oturan Sultan ve onun arkasındaki pavyondan töreni izleyen bir kadın ile bir erkek figür bulunur. Resmin solunda başı alevle işaretlenmiş Sultan'ın yeğeni ile dört seyirci ve ortada bir figür yer alır. Erkeklerin başlarında beyaz sarık, kadınların başlarında önceki yazmalarda olduğu gibi bandlar bulunur. Minyatürün iki taraflı kompozisyon şeması ile figürlerdeki geniş beyaz sarıklar Türkmen minyatüründen etkilenmiştir. H. 1496 no.lu⁹ Kara-

9 F.E. Karatay, *A.g.e.*, No. 336, s. 128.

koyunlu yazmasının 116a ve 225a sayfalarında bu özellikler tipik bir şekilde görülür. Baş bandlı ve yassı yüzlü kadınlar H. 798, R. 863 no.lu yazmaları izleyen ve Timurlu minyatüründen kaynaklanan figürlerdir. Londra'da British Museum'da (Add. 25900) bulunan Behzad ve çağdaşı nakkaşların minyatürlerini içeren 1490 tarihli Nizami Hamsesi'nde de bulunur¹⁰.

Mecnun'un Leyla'yı kampda ziyaretini gösteren minyatürde (Res. 10) Leyla ve Mecnun'un arasına veya resmin merkezine sını yerleştirilmiştir. Mecnun'un arkasındaki ırmakla Leyla'nın arkasındaki çadır iki taraflı kompozisyon düzenini pekiştirir.

Yazma iki taraflı kompozisyon düzeni, sade manzara anlayışı bakımlarından Türkmen minyatürünün etkisini taşır. Ancak figür üslubu önceki yazmaları izler.

5. Nizami Hamsesi H. 785

Yazma Sultan Muhammad Nur tarafından 1527-28 yıllarında yazılmıştır. 8 Minyatürü vardır.

Hüsrev'in Şirin'i suda görmesini sahneyen minyatür (44b, Res. 11), R. 863 deki minyatürü (Res. 4) yumuşak fırça tekniği ve kompozisyon düzeni bakımından tekrarlar. Sadece Hüsrev'in pozisyonu değişir.

Şirin'in Ferhad'ı dağda ziyaretini gösteren sahne (70a, Res. 12) enine figür sıralaması şeklindedir. Ferhad kayaların yanında diz çökmüş Şirin'in uzattığı taşı almaktadır. Şirin'in arkasındaki kadın süvariler enine düzeni devam ettirir. Şirin ve diğer kadın figürleri kısa kollu ve önü açık kaftan giyerler. Tipler önceki yazmalardan ayrılır. Yüzleri yassı değil daha topludur. Dolgun ve geniş çeneli kadınlar 1535 lenden sonra Özbek saray üslubunda kullanılır¹¹. Kayalar hayvan başları şekillerini göstermelerine rağmen sahnenin zeminini sade bir tepeden oluşur.

10 B.W. Robinson, *Persian Miniature Painting*, London 1967, s. 115.

11 Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Özbek saray üslubunu gösteren yazmalar H. 1091, R. 895, H. 1594, R. 958, R. 1964, no.lu yazmalar ile geç tarihli H. 1488, R. 897, R. 931, R. 936, R. 938 no.lu yazmalardır. Topkapı Müzesi'ndeki Özbek yazmalarının minyatür üslublarını içeren bir çalışma Ekim 1977 tarihinde Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi bölümüne Bilim Uzmanlığı tezi olarak tarafımızdan sunulmuştur.

Yazmanın diğer minyatürleri R. 912 gibi sade tepeleri kullanır. Figür üslubu ise erken Özbek saray üslubunu gösterir. Yazmanın hattatı Sultan Ali Meşhedî'nin öğrencisi Heratlı sanatçı Sultan Muhammad Nurdur. R. 895 No.lu ve Buhara saray üslubunda resimlenen yazma da aynı hattata aittir. Bu hattat Buhara'ya gelmemiş, ancak eser R. 895 gibi 1528 veya 1535 yılında Özbeklerin Herat'ı istilâları sırasında Buhara'ya getirilmiş ve resimlenmiş olmalıdır¹². Bu son yazma problemli yazmalarla erken Özbek saray üslubu arasında ilişki kurmaktadır.

16. Yüzyılın başlarında yapılan ve çeşitli minyatür çevrelerinden etkilenen 5 yazma kolofonlarında yapıldıkları yer hakkında bilgi vermez. H. 798'in A grubu, R. 863 ve R. 1549'un A grubu minyatürleri mor fırça darbeleri manzara tekniğini ihtiva ederler. Figür üslubu ve manzara tekniği bakımından Özbek minyatüründe örnekleri bulunan minyatürlerdir. H. 798 in B grubu minyatürleri özellikle manzara bakımından Timur'lu etkisini taşır. R. 1549 un B grubu minyatürlerinin Buhara dışında bir Safevi merkezinde yazmaya eklenmesi muhtemeldir. Son iki yazma kompozisyon düzenleri ve başlık biçimleri bakımından Türkmen minyatüründen etkilenir. R. 912, figür üslubu bakımından R. 863 ile H. 798 i izler. Ancak figürlerdeki geniş ve beyaz sarıklar, Türkmen sarıklarındadır. H. 785 deki dolgun oval yüzlü figür üslubu Özbek saray üslubundaki yazmaların erken örneğini teşkil eder.

Sonuçta yazmalar Timur'lu ve Türkmen okullarının etkileri ile yerel bir minyatür atelyesinin izlerini taşımaktadır. Mor fırça darbeleri manzaraları ve yassı yüzlü figürleri ihtiva eden bu yerel minyatür çevresinin Buhara Özbek minyatürü olması büyük olasılık taşımakla birlikte son yargı için yeni çalışmalara ve bilgilere gerek vardır. Özellikle Topkapı Müzesi dışındaki koleksiyonlardan yeni yazmaların tanıtılması açıkta kalan erken Özbek minyatürünü büyük ölçüde dolduracaktır. 4.XII.1978.

¹² Özbekler'in Herat'ı 1507, 1528 ve 1535 yıllarındaki istilaları sırasında birçok yazma ve yazma sanatçıları Buhara'ya getirilir. Bkz.: Ahmed, *Calligraphers and Painters*, Washington 1959, s. 32. B.W. Robinson ise 1535 yılında Herat'tan getirilip Buhara'da resimlenen bazı yazmaların listesini verir: «An Unpublished Manuscript of the Gulistan of Sa'di», *Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens (im Memoriam Ernst Diez)*, İstanbul, 1963, s. 223-236.

RÉSUMÉ

A. Propos des manuscrits datés XVIe siècle sans indication de lieu d'exécution dans le musée du Palais de Topkapı.

Un Certain nombre des manuscrits conservés dans le musée de Topkapı ne nous donnent pas de renseignements sur leur lieu d'exécution alors qu'ils sont bien datés. Les Manuscrits sont: H. 798 (Hamse de Dihlevi, 1500), H. 863 (Hamse de Nizami, 1501), R. 1549 (Şehname de Firdevsi, non daté), R. 912 (Haft Avreng, 1524), H. 785 (Hamse de Nizami, 1527-28).

Les Miniatures du groupe A des manuscrits H. 798 et R. 1549 ainsi que celles du manuscrit H. 863 contiennent d'une part la technique de paysage peint en violette et obtenu aux coups de pinceau et d'autre part des figures dont les machoires applaties d'un seul côté. Sur les paysages des miniatures du groupe B du manuscrit H. 798 se voient l'influence de l'école Herat. Les Paysages débordent. Les Roches sont représentés en forme de têtes hommes-animaux.

Les deux autres manuscrits (R. 912, H. 785) comportent des paysages non décoratifs ainsi que des compositions symétriques. Ces miniatures peuvent être comparées à celles de l'école de Turcoman (Akkoyunlu ve Karakoyunlu). Le Style de figure du manuscrit R. 912 se montre proche du celui de précédents, alors que dans le manuscrit H. 785 se distinguent des personnes aux visages ovales rappelant le style du Palais Ouzbek.

En conclusion au début du 16e siècle tous les manuscrits cités ci-dessus portent de traces d'un atelier local de miniature et des écoles de Herat et de Turcoman. Nous possédons quelques évidences qui appuient le fait que cet endroit serait bien Buhara capital des Ouzbeks: Ces sont des vêtements des personnes (bandes de tête propres aux femmes turbans) de la technique de paysage (Comme les voit sur les miniatures de Nevalı Divanı exécuté à Buhara, 1553, No. 8).

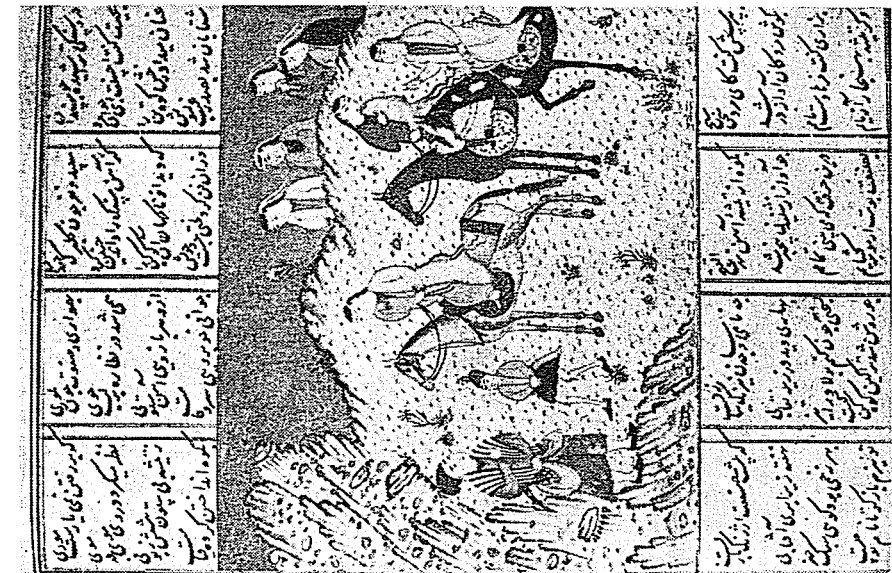
Nous tenons à signaler qu'afin de confirmer notre opinion avec plus de précision il nous faudrait encore à l'avenir d'autres évidences.

Resimlerin Listesi

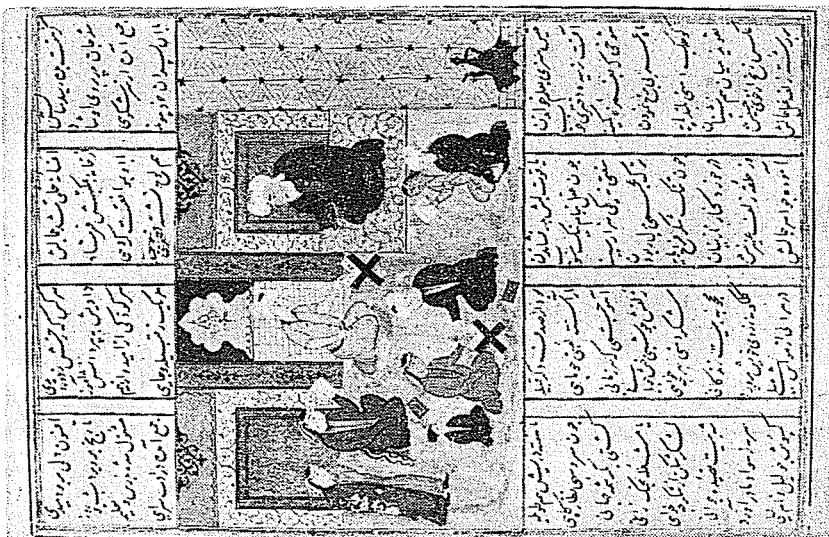
- 1 — H. 798, 125 b. Şirin'in Ferhad'ı Bisütun dağında ziyareti.
- 2 — H. 798, 173 b. Leyla ve Mecnun okulda.
- 3 — H. 798, 134 a. Ferhad'ın dağları yarması.
- 4 — R. 863, 42 a. Hüsrev'in Şirin'i suda görmesi.
- 5 — R. 863, 66 b. Şirin'in Ferhad'ı Bisütun dağında ziyareti.
- 6 — R. 863, 103 b. Leyla ve Mecnun okulda.
- 7 — R. 1549, 19 a. Dahhak'ın Demavend dağına asılması.
- 8 — R. 1549, 174 a. Rüstem'in Akvandev ile mücadelesi.
- 9 — R. 912, 83 a. Sultanlık töreni.
- 10 — R. 912, 154 a. Mecnun'un Leyla'yı kapıda ziyareti.
- 11 — H. 785, 44 b. Hüsrev'in Şirin'i suda görmesi.
- 12 — H. 785, 70 a. Şirin'in Ferhad'ı Bisütun dağında ziyareti.

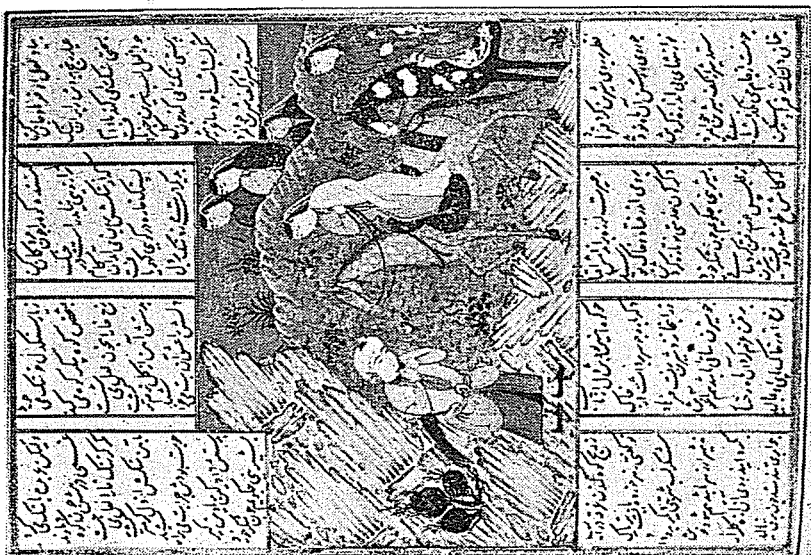
2.

1.

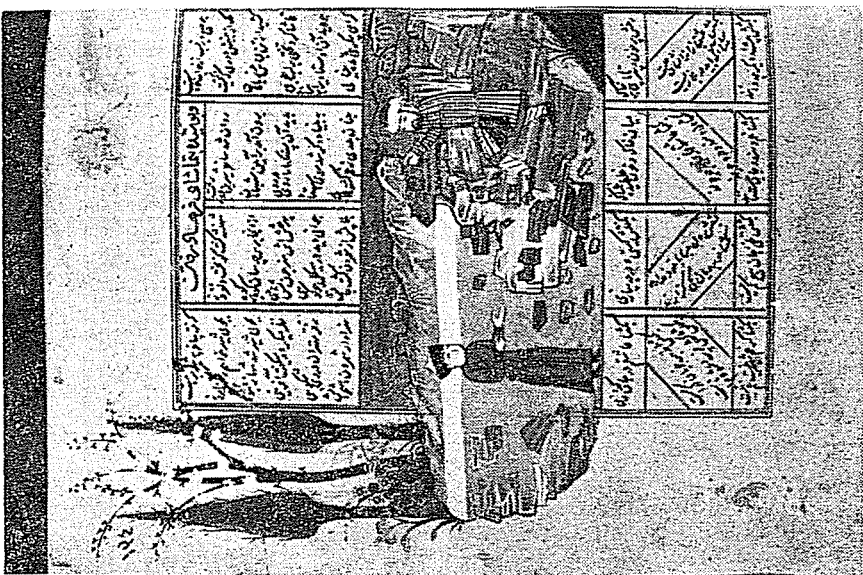
6.

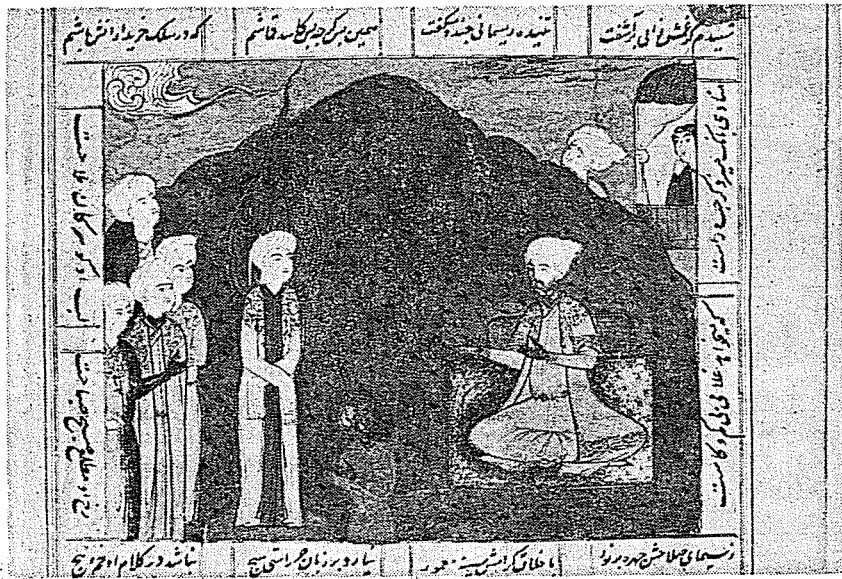
5.

4.

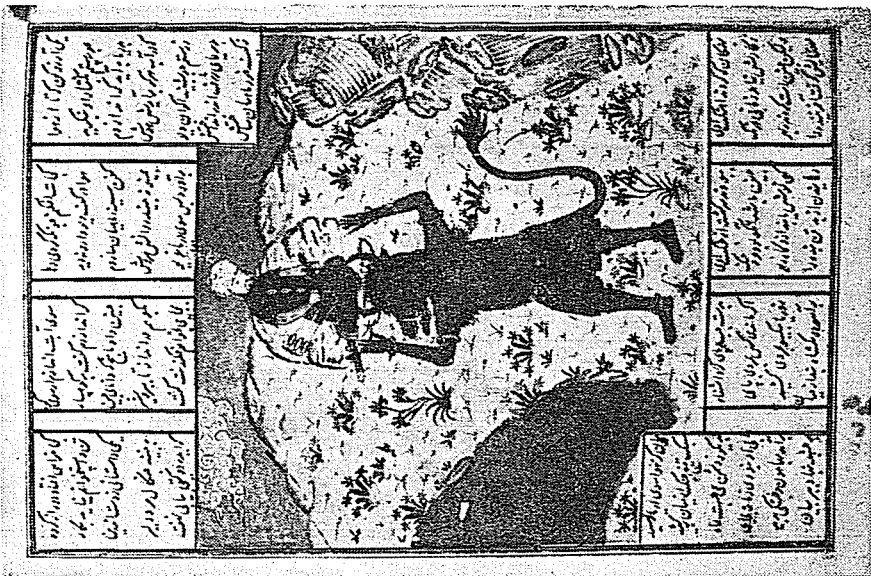
3.

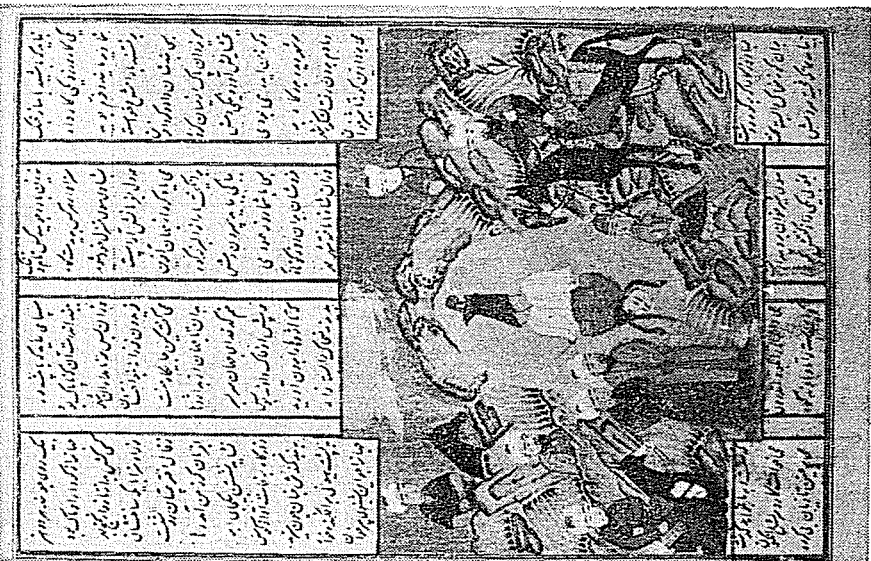
9.

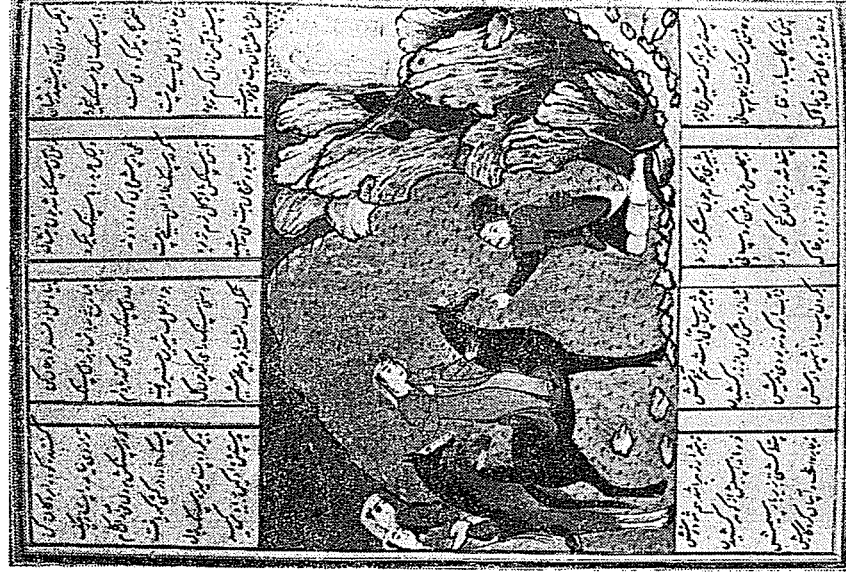
10.

8.

7.

12.

11.

İSTANBUL, SÜLEYMANIYE'DE HELVAİ TEKKESİ

M. Baha TANMAN

Helvaî Tekkesi İstanbul'da, Süleymaniye'de, Bozdoğan Kemerî Caddesi üzerinde yer almaktadır. İlk bakışta gayet iddiasız hatta gösterişsiz bir dış mimariye sahip olan tekke, aynı sırada bulunan ahşap meskenlerle birlikte, geçen yüzyıl İstanbulu'nun şehir dokusunu yaşatan bir yapılar grubu oluşturmaktadır. Ayrıca bizi bu çalışmaya sevkeden asıl sebep, Helvaî Tekkesi'nin, ileride temas edeceğimiz bazı plân özelliklerinden dolayı mimari tarihimiz açısından ilgiye layık bir yapı oluşudur.

Bugün son derece harap olan tekkenin, yakında İstanbul Üniversitesi tarafından yıktırılacağı öğrenildiğinden, ilgili makamların dikkatlerini bu esere çekebilmek ve kurtarılacak restore edilmesine yardımcı olabilmek başlıca dileğimizdir.

Helvaî tekkesi'nin tarihçesi :

Helvaî Tekkesi'nin kuruluşu 16. y.y. ın ikinci çeyreğindedir¹.

1 Bu konuda yararlandığımız kaynaklar :

- a) «Derûn-i İslâmbol'da Hânkâhlar Beyanındadır», İstanbul Belediye Kütüphanesi (Yazma).
- b) «Tekâyâya ve Zevâyâya Mahsus Defter», Vakıflar Arşivi, no. 109, 6. sandık, 366, İstanbul 1922/23.
- c) Abdülbâki Gölpınarlı, «Melâmilik ve Melâmiler», İstanbul 1931, s. 46.
- d) Abdülbâki Gölpınarlı, «Bayramiye» maddesi, İslâm Ansiklopedisi, cilt 2, İstanbul 1943, s. 423-426.
- e) Rifki Melûl Meriç, «İstanbul Tekkeleri (1962 başında mevcut, kısmen harap)», İstanbul 1962 (Şubat 1962'de Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'na sunulmuştur.), 99 no.lu kayıt.
- f) İsmet Zeki Eyüboğlu, «Hacı Bayram Veli» maddesi, Meydan-Larousse, cilt 5, İstanbul 1971, s. 494.